

O nekim fonološkim i leksičkim osobitostima hrvatskoglagoljskoga Zbornika fra Šimuna Klimantovića iz 1512. godine

Šimunu Klimantoviću, franjevcu trećorecu, pisaru sa statusom književnika, sa sigurnošću se mogu pripisati četiri rukopisa. Najopsežniji je među njima *Klimantovićev zbornik I* iz 1512. godine (*RitKlim*), većim dijelom ritual s različitim obredima, koji se čuva u Arhivu Provincijalata franjevac trećoredaca u samostanu sv. Franje Ksaverskoga u Zagrebu. U radu se analiziraju neke osobitosti *RitKlim*-a na fonološkoj i leksičkoj razini, razinama najznačajnije podložnima utjecaju govornoga čakavskoga idioma. U fonološkoj analizi naglasak je stavljen na načine bilježenja znakova za *jerove*, na pitanje *jata*, refleks glasa *e*, slogotvorne *r* i *l*, pisanje *đerva*, slova *fi*, čuvanje skupine *čr* te alternacije *v/b* u posuđenim riječima. Opisano je i nekoliko drugih fonoloških pojava koje su odraz govornoga jezika. U prikazu leksičkih osobitosti *RitKlim*-a naglasak je na posuđenicama iz kasnijega razdoblja kod kojih je vidljiv utjecaj govornoga jezika, pri čemu su izdvojene rijetke riječi nepotvrđene u *Slovníku* i u *Rječniku crkvenoslavenskoga jezika Hrvatske redakcije*. Izdvojeni su posebno i neki kroatizmi (čakavizmi i kajkavizmi), pri čemu su kod kajkavizama razlučeni oni koji pripadaju zajedničkom čakavsko-kajkavskom sloju, oni koji su dio kajkavskoga sloja te oni za koje nije sasvim sigurno pripadaju li kajkavskom ili čakavskom leksičkom sloju.

Uvodna opaska

Hrvatsko srednjovjekovlje s hrvatskoglagoljskom pisanom ostavštinom predstavlja nepresušan izvor proučavanja jezičnih pojava na našem prostoru u dijakronijskom i sinkronijskom smislu. Cjelokupna dosadašnja istraživanja u tom smislu dragocjeni su materijal bez kojega u potpunosti ne bismo mogli razumjeti ni suvremeni hrvatski jezik.

Još od 11. stoljeća, unatoč latinskomu kao jedinomu jeziku kulture i duhovnosti na kršćanskom Zapadu,¹ aktualno je pitanje uvođenja narodnoga jezika u liturgiju

¹ Vidi CURTIUS 1998.

i prevođenja svetopisamskih tekstova. Na našim pak prostorima već od 12. i 13. stoljeća utjecaj narodnoga jezika na liturgijske tekstove i prijevodnu literaturu sve je veći. To je vidljivo u svim prijepisima nastalima u tome razdoblju, dok u 14. stoljeću taj jezik prevladava u „nabožnoj i privatno-pravnoj, svjetovnoj literaturi“. Naša „najstarija hrvatska pjesmarica“, s duhovnim pjesmama, nastala vjerojatno 1380. godine, napisana je „gotovo sasvim u živom jeziku narodnome“.² Dakle, neka od najstarijih djela hrvatske pismenosti napisana su na čakavštini. Uglavnom su to bili imovinski, privatni ili javni pravni spisi, zbornici, statuti, rukopisi religioznoga karaktera, matične knjige (libri), matrikule bratovština i sl. Utjecaj narodnoga govora na sastav hrvatskoglagoljskih zbornika mješovitoga sadržaja nije bio slučajan, niti posljedica jezične neukosti njihovih pisara. „Potvrdu tvrdnji da su glagoljaši dobro poznavali i normu crkvenoslavenskoga i latinskoga jezika, što nikako nije značilo zanemarivanje materinskoga idioma, nalazimo u dosljednoj primjeni različitih sustava s obzirom na njihovu tematiku. Osobni stav svakoga pisara ostavljen je u rubrikama, kronikama, kolofonima jer je jedino tu bilo moguće izići iz zadanih normi i tekstu dati autorski pečat. Tako je i u ovome Zborniku fra Šimuna Klimantovića“.³

Franjevci trećoredci

Višestoljetno postojanje franjevac trećoredaca u Hrvatskoj seže u prvu polovinu 13. stoljeća. Prvi je siguran podatak o njima 22. studenoga 1235. zabilježen u Zadru. Već od samih početaka koriste se „u službi Božjoj glagoljicom i staroslavenskim jezikom i otad do najnovijih dana nose časni naslov *glagoljaši*“, koji je prvi put upotrijebljen 1483. godine uopće upravo za franjevce trećoredce iz prvičkoga samostana u Šibenskoj biskupiji.⁴ Produkcija franjevac trećoredaca u hrvatskoglagoljskim srednjovjekovnim knjigama bogata je i značajna. Jedan je od mnogih vrijednih trećoredaca tvoraca glagoljskih knjiga i fra Šimun Klimantović.

Fra Šimun Klimantović

Šimun Klimantović poznat je znanosti kao jedna od triju najznačajnijih osoba tzv. glagoljskoga humanizma ili glagoljske humanističke književnosti. „Prvi je pisac poznat kao pisac triju obrednika“,⁵ koji je pažljivo odabrao, posložio, spojio, ali i samostalno napisao tekstove što mu je, bez daljnjega, osiguralo epitet

² Vidi ZELIĆ-BUČAN 1972; MALIĆ 1972; DAMJANOVIĆ 2000: 21-22.

³ Vidi HERCIGONJA 2004: 74-75.

⁴ RUNJE 2012, 15-16.

⁵ Vidi RUNJE 2015: 80.

književnoga stvaraoca. Osim toga, svojim je duhovitim osobnim komentarima, koji čitatelju izmame osmijeh, puno rekao i o vlastitoj osobnosti.

U zadarskim javnobilježničkim spisima nalazi se nekoliko zabilješki u kojima saznajemo o fra Šimunovu životu.⁶ Prvi je podatak o njemu iz dokumenta od 13. kolovoza 1486. godine prema kojem „*Mariza uxor Bartholi Hranoevich de Lucorano, Johannes filius Georgii Clemenich de dicta Insula, Elena uxor Antonii Livacich de Jadra, Matheus et Gregorius fratres filii dicti Georgii Clemenich*” daju neki posjed „*fratri Simeoni Clemenich*“.⁷ Zbog tzv. *Klimantovićevih konstitucija* značajan je podatak da je fra Šimun bio prisutan na redodržavnom zboru, odnosno na kapitulu održanu na otočiću Galevcu (Školjiću) kod Prika na otoku Ugljanu, gdje su se 12. travnja 1492. godine utanačile „redovske naredbe“, koje je upravo on sastavio i zapisao kao *kustacione*. Tom je prilikom na kapitulu bio imenovan gvardijanom školjičkoga samostana,⁸ a nekoliko je godina kasnije postao „provincijski ministar zajednice franjevac trećoredaca glagoljaša u Dalmaciji“.⁹ Fra Šimun je dugo službovao kao provincijal. Uvriježeno je mišljenje da je umro oko 1544. godine u samostanu na Glavotoku.¹⁰ Međutim, prema arhivskim podacima, najkasniji je spomen o fra Šimunu Klimantoviću iz 1518. godine,¹¹ a tek je mogućnost da je zajedno s još šestoricom braće 1527. godine živio u Zadru, gdje su se neki njegovi fratri sklonili pred osmanskom opasnosti.¹²

Iako mu se pripisivalo pet, sa sigurnošću se može govoriti o četirima rukopisima koje je fra Šimun napisao. Od toga su tri zbornika: *Klimantovićev zbornik I* dovršen 1512. godine, koji je oduvijek u posjedu trećoredaca i čuva se u Arhivu Provincijalata franjevac trećoredaca u samostanu sv. Franje Ksaverskoga u Zagrebu, *Klimantovićev zbornik II* iz 1514. godine, koji se danas čuva u Ruskoj nacionalnoj knjižnici u Petrogradu (br. 1 Berčićeve zbirke), *Klimantovićev zbornik III* iz 1509. godine, koji se danas čuva u Ruskoj nacionalnoj knjižnici u Petrogradu (br. 2 Berčićeve zbirke), a četvrti je zbirka povelja i oprosta *Mare Magnum*, koja se čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu pod signaturom R 3368.

⁶ Više o njegovu životu vidi RUNJE 2015.

⁷ PAZ SZN, Gregorio de Bosco, B. III, sv. 3, fol. 4, 13. VIII. 1486. – iz rukopisnih bilježaka fra Petra Runje. Vidi i RUNJE 2015: 29.

⁸ Vidi RUNJE 1998: 74; Isti 2012: 195; Isti 2015: 31-32.

⁹ Vidi Isti 2015: 32.

¹⁰ Vidi SRDOČ-KONESTRA I LAJŠIĆ 2008: 79.

¹¹ Vidi RUNJE 2015: 78.

¹² Vidi Isti 2012: 194; Isti 2015: 90-91.

RitKlim

Zbornik fra Šimuna Klimantovića I (RitKlim) njegov je sastavljač, a dijelom i autor, kako navode fra Stjepan Ivančić i Ivan B(e)rčić, počeo pisati u crkvi sv. Frane na Komrčaru na Rabu,¹³ a dovršio u Zaglavu, u franjevačkom samostanu, 23. veljače 1512. godine.¹⁴ Tako je i sam fra Šimun zabilježio na posljednjoj stranici rukopisa. To je njegov prvi i najopsežniji zbornik napisan prvenstveno za franjevece trećorece, ali i popove glagoljaše, kako bi se puku približili crkveni obredi i običaji kroz katoličku godinu. Ispisan je na pergameni i sastoji se od 235 listova, odnosno 470 stranica. Prema njegovu sastavu, tj. funkciji, raznolik je i sadrži:

- sakramente kao što su *S'povidь, Naukь spovidi p(o)pu, Naukь č(lov)ku na sp(o)v(i)di, Naukь spov(i)dniku*
- sakramentale kao što su *Priporučenje d(u)še, Pogrêbь mr(')tvihь, Pogrêbь dič'čice*
- različite blagoslove kao što su *Bl(agoslo)vь voća i kruha, ên'ca na vazam', jinihь mesь ili p'tcь, sira i fajь, kuće nove ili mes'ta nova, vsake piće, nove p'lavi, varine*
- obrede namijenjene franjevačkomu redu kao što su *Rêgula pokor'nihь, Tas'tamen'tь, Oficii obučenî, Profesь pokor'nihь, Kus'tacioni pokor(')n(i)h'*
- obrede namijenjene općoj upotrebi kao što su *glave . ỹ̃ . [10] zap(o)v(i)di b(o) žihь, g'lavê . ž̃ . [7] s'mrt'ni grihovь, . ž̃ . [7] m(i)l(o)stinь duhov'nihь, . ž̃ . [7] m(i)l(o)stin'telês'nihь, . bĩ . [12] č'leni s(ve)te verê, . ž̃ . [7] darovь d(u)ha sveta, . d̃ . [5] udov telês'nihь, . ž̃ . [7] postiličь cr(')kv(e)nih'* i mogao bi se smatrati zbornikom/obrednikom.

Njegov bi se raznolik sadržaj mogao najuže podijeliti na: molitveni dio, poučni dio i ljetopisni dio, kako ga dijeli Božo Rimac,¹⁵ a kako je u rukopisu „naslovima“ zabilježeno, sadržajno ima 39 cjelina.¹⁶

Kao i ostali hrvatskoglagoljski tekstovi, *RitKlim* je značajan u našoj jezičnoj i kulturnoj povijesti, u istraživanju jezičnih osobitosti (staro)crkvenoslavenskoga jezika, ali i kao etnografski, duhovni i kulturološki spomenik.

¹³ BRČIĆ (1881: 162) je izračunao da je Klimantović na rukopisu radio deset godina i osam mjeseci.

¹⁴ O ovom su zborniku više pisali sljedeći autori: I. B(E)RČIĆ (1881: 161-163), I. MILČETIĆ (1911: 95-100; 1955: 93-128), S. IVANČIĆ (1910; 1911: 3-12), R. STROHAL (1915: 49-51, 103, 126, 128-129, 221), J. L. TANDARIĆ (1980: 1993), I. MULC (2004: 637-646; 2005: 311-319), I. SRDOČ-KONESTRA, S. LAJŠIĆ (2008: 75-95), K. ŠTRKALJ-DESPOT (2009: 123-146), P. RUNJE (2012, 2015).

¹⁵ Podatak je preuzet iz RUNJE 1998: 74, gdje se autor poziva na Božu Rimca i njegov diplomski rad (B. Rimac, *Treći samostanski red Sv. Franje u Hrvatskoj i glagoljica*, diplomski rad, Zagreb 1976. Taj se rukopis nalazi u Knjižnici franjevac trećoredaca u samostanu sv. Mihovila u Zadru).

¹⁶ Vidi LOZIĆ KNEZOVIĆ 2010.

O grafijskim osobitostima *RitKlim*

Ovdje ćemo pregledno ponuditi nekoliko karakterističnih grafijskih obilježja *RitKlim-a*, koji je pisan „lijepom sitnom uglatom glagoljicom“¹⁷, pravilnim slovima. Za uvid u grafijsko stanje *RitKlim-a* može se istaknuti da je slovo *j*, kako je i uobičajeno u hrvatskoglagoljskim tekstovima, napisano s očicom udesno. Uglavnom se pojavljuje u brojevnoj vrijednosti (= 8), a jednom kao skraćunica za riječ *zělo* u kraćenju suspenzijom na prvo slovo – *i // d(u)ša moê s'mete se* ♦**𐌶**♦ (84). Kada riječ *zělo* nije kraćena, slovo **𐌶** zamijenjeno je slovom **𐌶̅**, kao npr. *zelo* (84v), *zělo* (85v).¹⁸

Spljoštena inačica granatoga *m*, takozvana „tvrđava“, pojavljuje se u Zborniku u ligaturama, primjerice, sa slovima **𐌶𐌶**, **𐌶𐌷**, **𐌶𐌸**, **𐌶𐌹**, **𐌶𐌺**, **𐌶𐌻**, **𐌶𐌼**.¹⁹

Slovo **𐌶** se u Zborniku očekivano ne pojavljuje u glasovnoj ulozi, već samo u brojevnoj vrijednosti (= 700). Istovjetnost glasovne vrijednosti onoj slova **𐌶** najbolje je potvrđena primjerima prefiksa/prijedloga *ot(/b)* koji je uvijek pisan slovom **𐌶**.

Kako je ovdje riječ o mlađem rukopisu iz vremena kada su slova **𐌶** (i) i **𐌶̅** (i̅) u hrvatskoglagoljskim tekstovima rijetkost,²⁰ treba spomenuti da su oba zabilježena u Zborniku. U brojevnoj vrijednosti (= 10) potvrđeno je slovo **𐌶̅** (i̅)²¹, dok je slovo **𐌶** (i) zabilježeno u glasovnoj službi i to samo jednom u riječi *izbavi* (126). U svim ostalim primjerima ista riječ na istome mjestu ima *i* (25 puta).

Kada govorimo o brojevnoj vrijednosti slova, u *RitKlim-u* su slova onda kada označuju broj, kako je i uobičajeno, uvijek *omeđena* točkama s titlom iznad njih,²² kao na primjer:

♦**𐌶̅**♦ (= 7), ♦**𐌶̅𐌶̅**♦ (= 12), ♦**𐌶̅𐌶̅𐌶̅**♦ (= 19), ♦**𐌶̅𐌶̅𐌶̅𐌶̅**♦ (= 21), ♦**𐌶̅𐌶̅𐌶̅𐌶̅𐌶̅**♦ (= 2004), ♦**𐌶̅**♦ i ♦**𐌶̅**♦ i ♦**𐌶̅**♦ (= 799), ♦**𐌶̅𐌶̅𐌶̅𐌶̅**♦ (= 1501).

Kod viših brojeva, odnosno kod tisućica, nalazimo i one koji su rjeđe potvrđeni u hrvatskoglagoljskim tekstovima. Klimantović jednom bilježi slovo **𐌶**²³ u brojevnoj vrijednosti (= 3000) i to u *Kronici: I ži//vine vele i malev* ♦**𐌶**♦ i ♦**𐌶̅**♦ (= 3700) (234). Također, dva je puta potvrđeno slovo **𐌶** u brojevnoj vrijednosti 2000 (229, 229v), koje još nalazimo u vatikanskom brevijaru *Illirico 5, Moskovskom brevijaru* te u *Humskom, Dabarskom* i *19. vatikanskom brevijaru*.²⁴

¹⁷ Vidi BRATULIĆ, DAMJANOVIĆ 2005: 214.

¹⁸ Takvo je stanje uobičajeno u hrvatskoglagoljskim tekstovima. Vidi HCJ 2014: 51.

¹⁹ MIHALJEVIĆ (2009: 297) bilježi kako se „tvrđava“ iznimno pojavljuje u ligaturama sa slovima **𐌶** i **𐌶̅**.

²⁰ Vidi HCJ 2014: 53-54.

²¹ Od kraja 14. stoljeća **𐌶̅** se nalazi gotovo isključivo u brojevnoj vrijednosti (HCJ 2015: 53).

²² Vidi HCJ 2014: 54.

²³ U dosadašnjim istraživanjima nije pronađeno da je poluglas potvrđen u brojevnoj vrijednosti u hrvatskoglagoljskim liturgijskim knjigama (HCJ 2014: 55).

²⁴ Vidi HCJ 2014: 55.

Kod tisućica je pred slovom **ћ** u brojevnoj vrijednosti stavljen broj koji označuje o koliko je tisuća riječ, kao primjerice: *žene negove do sada* ♦**ѧ**♦♦**ћ**♦ *ћи* i ♦**ѧ**♦ i ♦**ѧ**♦ i ♦**ѧ**♦ (= 6799) (229v): *tada pride s'ken'dll'ěr̃ baša (...)* I v'zeše *lúdi* ♦**ѧ**♦♦**ћ**♦ *ћи* (= 7000) (234); *Za* // ♦**ѧ**♦♦**ћ**♦ *ћи* (= 60000) *dukati* (216v); *ali na* ♦**ѧ**♦♦**ћ**♦ *ћи* (= 100000) . *ali b'rez'čis'la* (219v), kako je to bilo uobičajeno u hrvatskologoljskoj pisarskoj praksi.²⁵

Gramatički morfemi koji se nalaze iza slova **ћ** koje označuje broj tisuću mogu govoriti u prilog mišljenju da je ovakve brojeve bilo običnije pisati riječju, a ne brojkama,²⁶ iako takve morfeme nekada nalazimo i kod jedinica, najčešće kod rednoga broja, kao primjerice ♦**ѧ**♦ *mi* (= 7.) *od'adama* (229), *k(a)p(i)t(ulb)* ♦**ѧ**♦ *ti* (= 4.) (14), *k(a)p(i)t(ulb)* ♦**ѧ**♦♦**ћ**♦ (= 27.) (22v), *Od' // is(u)h(r̃bst)a do* ♦**ѧ**♦ i ♦**ѧ**♦ i ♦**ѧ**♦ *no* (= 371) *l(e)to* (230) itd. U prilog tomu može stajati i primjer gdje je potvrđeno dvojako pisanje broja, dijelom brojkom, dijelom riječju: ♦**ѧ**♦♦**ћ**♦ *tisući* (= 12000) (163v).²⁷

Interpunkcijskih znakova u *RitKlim*-u ima nekoliko. Najčešći je takav znak točka po sredini retka. Dvotočka se u rukopisu nalazi 8 puta i ima istu ulogu kao i točka. Kako je bilo i uobičajeno, točka često omeđuje manje sintaktičke dijelove rečenice ili njezine intonacijske cjeline.²⁸ Točaka je u ovom rukopisu najviše četiri, raspoređenih u obliku romba. U tim se slučajevima krajnja desna proteže u kraću ili dužu kvačicu nalik na uglatu titlu kakvu nalazimo u tekstu kod kraćenih riječi ili brojeva, na početku zavinutu prema gore, a na kraju poteza prema dolje. Četiri točke koje završavaju titlom, ali i samu titlu često nalazimo na mjestima gdje je ostalo nešto neispisanoga prostora na kraju retka. Osim toga, četiri točke koje „završavaju“ titlom nalazimo i u *Plaču gospoe* prije upravnoga govora, primjerice: *ovo b(la)ž(e)na gos'poē govori iv(a)nu . // i marii man'daleni . i jinim̃* · : — // *Man'dalēno . i jivane . // družbo d'raga . moe rane .* (29v). Na isti je način izduljena i krajnja desna točka kod trotočke, što je zabilježeno samo jednom nakon naslova, na kraju retka: *Na vičeri bl(agoslo)viti s'tolb : · — // Bl(agoslo)v(i)te . bl(agoslo)v(i)te .* (8).

Ponekad se početak rečenice ili manjih cjelina označuje većim slovom koje svojom visinom ne izlazi iz slovnoga retka i koje nije posebno ukrašeno, osim što je ispunjeno crvenom bojom. Takva slova nalazimo na početku, ali i „unutar“ slovnoga retka. Osim velikih slova, u Zborniku nalazimo i inicijalna, stilizirana slova koja uvijek stoje na početku retka te zauzimaju dva do sedam slovnih redaka, svojim oblikom uglavnom obla, a ukrašena viticama, listićima, odnosno laticama

²⁵ Vidi Isto: 54.

²⁶ Vidi Isto.

²⁷ Vidi Isto.

²⁸ Vidi Isto: 57.

koje se protežu duž margina. Kada se inicijal nalazi na početku posljednjega retka na stranici, onda on počinje u svome retku, ali se proteže gotovo do dna stranice.

Znak Q u Zborniku je zabilježen 144 puta, i to na početku novoga teksta, obreda ili npr. pojedinih glava u zapovijedima, kako je i uobičajeno u rubrikama²⁹.

Znak + u Zborniku se nalazi 113 puta, na mjestima gdje je potrebno rukom učiniti znak križa ili blagoslov, npr.: *V ime o(tb)ca . + I s(i)na . + I d(u)ha s(ve) t(og)a . // + Am(e)nъ* (223), a nekada je znakom prekinuta i sama riječ, npr.: *Bl(ag)o+(slo)vi* (29).

Kada je u Zborniku ispušten dio teksta, uglavnom je korišten znak \wedge s kružićem iznad njega \circ na mjestu gdje bi taj tekst trebao stajati. Ispušteni dio teksta ispisan je na dnu ili na vrhu stranice, ponovno označen istim znakom. Na stranici 185v nalazimo ispušten tekst, ali je on samo dopisan na lijevoj margini, lijevo od teksta, bez posebnoga označavanja. Zgodan je primjer sa stranice 24v kada se taj znak nalazi na margini uz riječ *neču* kao da je ona ispuštena u drugomu retku, ali se u drugomu retku već jednom nalazi ista riječ, pa pretpostavljamo da je tu riječ o pogrešci.

Dvije okomite crte ispunjene crvenom bojom dno kojih se nastavlja vodoravnom linijom (II) nalaze se na mjestima gdje bi trebalo napisati manji dio teksta ili dio riječi iz prethodnoga slovnog retka, nakon kojega dolazi nova cjelina. Na tim mjestima redak započinje novom cjelinom, označenom ili velikim slovom ili inicijalom, a unutar retka se nakon oznake II dodaje preostali dio teksta iz prethodnoga slovnog retka, npr.:

dēn'ji ili v'pit'ji . ne mogu mu nau
Čet'vrtu močb ima s(ve)ta mi II diti .
sa . k(a)ko govori s(ve)ti avgustin' . da (217v)

Takvom se rješenju pribjegnulo kako bi nova cjelina mogla započeti na početku retka.

Dakako, riječi se u Zborniku krate titlom. Ona je kraća ili duža; na početku poteza u oštrom kutu zavinuta prema gore, a na kraju mekše i oblije prema dolje. Zabilježeni su svi poznati načini kraćenja riječi: suspenzijom, kontrakcijom, nadrednim pisanjem slova, ligaturama, kao i kombinacijom navedenih načina.³⁰

U Zborniku su riječi suspenzijom kraćene samo na prvo slovo riječi i na nekoliko prvih slova. To su primjeri kao: imenice *slovo* i *sinь* – \tilde{s} , treće lice jednine glagola *biti* – \tilde{e} , osobna zamjenica *ja* – \tilde{e} , imenica *bogь* – \tilde{b} , imenica *duhь* – \tilde{d} . Nailazimo i na to da je na prvo slovo kraćena čitava sintagma koja je razumljiva iz okoline jer je u susjednim recima napisana u punom obliku, kao npr. u pokornim psalmima sintagma *za nasь* – \tilde{z} . Na dva prva slova kraćene su, na primjer, imenice *antifonь* – an i *psalьmь* – ps, što je i inače često u pisarskoj praksi,³¹ ali,

²⁹ Vidi HCJ 2014: 58.

³⁰ Vidi Isto: 59.

³¹ Vidi Isto.

primjerice, i sintagma *moli za nas* – $\widetilde{m\acute{o}}$, kojoj je značenje razumljivo iz okoline jer se ponavlja. Kontrakcija je dosta zastupljena kao oblik kraćenja i pritom su obično iz riječi ispušteni samoglasnici, kao npr.: \widetilde{pmlui}^{32} – *pomilui*, \widetilde{kko} – *kako*, \widetilde{zml}^{33} – *zemla*, *młte* – *molite*. Pisanjem nadrednih slova kraćen je npr. prijedlog/prefiks *ot* – o^t , imenica *antifon* – $\widetilde{a^n}$, imenica *berš* – $\widetilde{br^s}$, $\widetilde{b^s}$, imenica *rěšpon* – $\widetilde{r\acute{e}^s}$, imenica *psalmb* – $\widetilde{p^s}$, imenica *pěsan* – $\widetilde{p\acute{e}^s}$. Ligature su također česte u Zborniku i ima ih horizontalnih, kao npr.: *tv*, *pl*, *go*, *zlú* i vertikalnih, kao npr.: *po*, *pr*, *mł*³⁴, *tr*, ali i onih kombiniranih, kao npr.: *zml* (m je „tvrđava“). Ima ih adekvatnih, kao npr.: *go*, *ho*, *vl*, ali i neadekvatnih, kao npr.: *ili*, *zr*, *gl*, *lúd*.

Sveukupno, grafijska obilježja *RitKlim*-a odražavaju stanje u mladim hrvatskoglagoljskim tekstovima. Osnovna analiza *RitKlim*-a temelji se na nekim osobitostima na dvjema jezičnim razinama: na fonološkoj jer je u njoj bio najsnažniji utjecaj govornoga čakavskoga idioma na hrvatski crkvenoslavenski jezik³⁵ i na leksičkoj, s obzirom na to da je leksik u svim jezičnim zajednicama sustav najotvoreniji promjenama, u neprestanoj mijeni, u kojemu su vidljivi i izvanjezični i unutarjezični utjecaji na njegove promjene pa, između ostaloga, i oni vidljivi u fonologiji.

O fonološkim osobitostima *RitKlim*-a

Na fonološkoj je razini naglasak stavljen na pitanja o kojima je potrebno dalje tražiti nova rješenja, nuditi nova argumentiranja.³⁶ Naglasak je, kako to pri obradi *Akademijina brevijara* nudi i Šimić (2014), stavljen na određene samoglasnike, suglasnike i suglasničke skupine, odnosno načine bilježenja znakova za *jerove*, na pitanje *jata*, refleks glasa *ę*, slogotvorne *r* i *l*, pisanje *đerva*, slova *fi*, čuvanje skupine *čr* te alternacije *v/b* u posuđenim riječima. Na kraju je spomenuto i nekoliko drugih fonoloških pojava koje su odraz govornoga jezika.

Samoglasnici

U *RitKlim*-u zabilježena su dva znaka za *jerove*: *štapić* (T) i *apostrof* ('). Štapić se proteže duž cijeloga slovnoga retka, a apostrof je uglati zarez napisan iznad retka nad slovom. Uz sonante *l* i *r* između suglasnika, poluglas je ondje kao oznaka njihove slogotvornosti, odnosno za foneme $/l/$ i $/r/$, kao, primjerice, *gl'tuniē* (10), *pl'ti* (28v), *uml'čah'* (84v), *nap'l'niše* (85v), *h'l'mi* (111), *sr'čenoga* (48v), *tr'novom̃* (49), *kr'ṽb* (54), *kr'st'ēne* (54v), *mr'knu* (59v), *ūtr'ni* (84).

³² m je „tvrđava“.

³³ m je „tvrđava“.

³⁴ m je „tvrđava“.

³⁵ Vidi HCJ 2014: 78.

³⁶ Vidi DAMJANOVIĆ 1984: 58.

Osim toga, poluglas nalazimo i na mjestima redukcije samoglasnika unutar sloga, što je odraz utjecaja govornoga jezika, kao, primjerice, *pril'pe/prêl'pe* (87v, 109v), *gl'bini* (108v). Neke su riječi zabilježene i bez znakova za *jerove*, kao, primjerice, *is'plni* (109), *naplni* (5), *ûtrne* (128v), *ûtrnu* (17v), *trnovb* (51v), *zadržal'* (17v), gdje je vidljivo i ispadanje jakoga poluglasa. Iz prethodno navedenih, ali i iz brojnih drugih primjera vidljivo je i kako se poluglas često stavljao nedosljedno na mjestima gdje su dva suglasnika susjedna, kao, primjerice, *s'labos'ti* (194v), *t'vrđi* (50), *h'raniti* (211). Navedeni primjeri upućuju na pomlađenost.

Što se tiče jezične pomlađenosti teksta vidljivoj u odabiru znakova za *jerove*, pisanje apostrofa u odnosu na štapić prevladava. Štapić se rjeđe nalazi i unutar riječi, kao u primjerima *sbt'vori* (114v), *prišasbtie* (114v), *hb(rbst)ên(b)ska* (123v), *cr(b)kbye* (123v), *m(i)l(o)srbdie'm'* (124), i na kraju riječi, kao, primjerice, *ubogimb* (2v), *imb* (129v). Na kraju je riječi štapić u odnosu na apostrof češći kod kraćenih riječi, kao, primjerice, *đnb* (84v), *hmb gmb nšimb . amnb .* (129v), iako i na kraju kraćenih riječi pod titlom nalazimo apostrof, kao, primjerice, *izbvit'* (88v), *mlst'* (129v), *stit'* (130). Pretpostavljamo da su tome razlozi estetske i grafijske prirode.

Kod prijedloga *vb* provodi se vokalizacija, iako je u *RitKlim*-u više potvrda prijedloga *v'* s poluglasom. Nevokalizirani oblik prijedloga *vb* pojavljuje se, iako u manjem broju i pred riječima koje započinju sonantom *v*, kao, primjerice, *v'večer'* (191v), *v'vrat* (204v). U tim je slučajevima uvijek apostrof. U većoj se mjeri kod prijedloga *vb* pred riječju koja počinje sonantom *v* provodi vokalizacija poluglasa, kao, primjerice, *va v'semь* (55), *va v'sihь* (55v), *va vikь* (61), *va vrata* (110). U najmanjem je broju primjera potvrđen prelazak *vb > u*, kao, primjerice, *u sebe* (192), *u boga* (4v), *u s'vit'* (14), *u koga* (22). Takvo je stanje uobičajeno u hrvatskoglagoljskim rukopisima. U slabom je položaju u manjem broju primjera vokaliziran poluglas u prijedlogu *odb < otb*, ali takva su mjesta u gotovo svim slučajevima ispred riječi koja počinje sonantom *v* u oblicima zamjenica *vbьb/vbьêkь* s neprovedenom metatezom, kao, primjerice, *oda v'sihь*, *oda v(')se*, *oda v(')sake* i tumačimo ih artikulacijskim razlozima pred suglasničkom skupinom teškom za izgovor. U samo jednom primjeru u istom položaju navedeni prijedlog nije vokaliziran – *Od' vsihь* (222v). U unutarnjim slogovima također se bilježe potvrde čakavske jake vokalnosti. Vidljivo je to u primjerima kao što su *vaz'da* (139v), *vapiti* (78v), *vas'pet'* (103v), *zala* (166). Međutim, iako u manjem broju, potvrđeni su i, primjerice, *vbzidê* (7v), *vbzd'ržaniê* (15v).

Među primjerima s prefiksom *vb-* u manjem su broju potvrđeni oni s vokaliziranim poluglasom, kao, primjerice, *Vazam(b)* (5v), *vaze* (67v), *vazmi* (69). Brojniji su primjeri s prefiksom *vb-*, kao, primjerice, *v'zlúb'lenim'* (12), *v'z'metut'* (108v), *v'zd'vêg'* (135), *v'zdai* (116), *v'pada* (202), *v'ptil* (159v). Najmanje je potvrda prelaska prefiksa *vb- > u*, kao što su, primjerice, *upade* (50v), *uprašaući* (144v), *usk'rsnul'* (82).

Znak za *jat* koji se nalazi iza suglasnika, a treba ga čitati kao [ja], „označen“ je znakovima za poluglase, kao, primjerice, *poč'tenbê* (54), *dbêvle* (71), *b'ratbê* (74), *dbêci* (74v). Znakovi za *jer* jesu i indikatori jotacije, kao, primjerice, *žit'ê* (13), *tbê* (61v). Potvrđeni su i primjeri kada se znakovi za poluglase nalaze ispred znakova za samoglasnike *e* i *i* kod imenica s dočetkom *-je* ili *-ji*, kao, primjerice, *dobit'e* (19v), *s(')pasen'e* (48), *z'grišen'e* (53), *s'toên'i* (102). Poluglas se u navedenoj poziciji nalazi i u pridjevima na *-ji*, kao, primjerice, *bož'imь* (170v), *bož'emь* (71v), *s'tar'i* (70v) te na mjestu praslavenskoga **dj* kao u primjeru *pot'vr'ena* (230v).

Znakovi za *jer* bilježe se ispred slova **Б** i **Д**, kao, primjerice: *d'êv'la* (28v), *d'êvalь* (30v), *gd'ê* (44), *vap'êhu* (44v), *kr'st'êne* (52v), *rič'û* (12), *žit'û* (29), *vap'û* (45v), *vap'ûci* (50v), *s'tvoren'û* (62v) kada označuju „posebno *i* koje se reducira u okolini 'j+samoglasnik“³⁷, što je indirektno označivanje jotacije.

Fonološki položaj *jata* „jedan je od najtežih problema u fonologiji hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika“.³⁸ U *RitKlim*-u nalazimo zamjene *jata* sa *e* i sa *i*, što se i očekuje s obzirom na područje na kojemu je *RitKlim* napisan i na fra Šimunov materinji ikavsko-ekavski srednjočakavski dijalekt zadarskih otoka,³⁹ osobito stoga što se on smatra i autorom pojedinim dijelovima, a ne tek prepisivačem. *Jat* se pojavljuje ondje gdje mu je po etimologiji mjesto, kao, primjerice, *lêt'* (33v), *rêšiti* (33v), ali nalazimo i primjera kao što su *s'vêto* (68), *vêčera* (110). Zabilježene su zamjene *jata* samoglasnikom *i*, kao, primjerice, *miseca* (33v) *p(')ropovidalь* (34), *nigovala* (63), *grihь(')* (174), *riči* (163), *s'vityloi* (235) i samoglasnikom *e*, kao što su primjeri *č'rezь* (33v), *mes'to* (35), *predь* (35), *letь(')* (95v, 226v), *delь* (235), sve u skladu s pravilom Jakubinskoga i Meyera. Odstupanja od navedenoga pravila javljaju se u primjerima kada nalazimo ikavski refleks *jata* umjesto ekavskoga, kao npr. *vridna* (218v), *nedilû* (184v), *S'povid'* (177v), *pripovidanie* (196). Nadalje, nalazimo ekavski refleks umjesto ikavskoga, kao, primjerice, *več'nihь* (185), *več'no* (219v), ali je ista riječ većinom zabilježena s *jatom*. Dvojne potvrde nalazimo i kod primjera kao što su *zapovêdi* (32v) i *zapovid'* (62), *svêt'lostь* (149v) i *s'vital'* (66v), *vêki* (70) i *vika* (79v). Osim toga, nalazimo i primjere s ikavskim i ekavskim refleksom *jata*, ali i bez promjene kod riječi iz istoga korijena, kao, primjerice, *delo* (218), *dila* (67) i *dêla* (75), *sedut'* (145v), *sidim'* (98) i *sêdut'* (133v). Zanimljiv je primjer imenica *večerê* s *jatom* na pogrešnome mjestu, npr. *vêčeraše* (47) i s prelaskom *e > i*, npr. *vičera* (38), *vičeri* (194v), što je hiperikavizam, odnosno fonološka čakavska pojava zatvaranja samoglasnika *e*. Čitanje slova **Б** na početku riječi i iza znakova za samoglasnike kao [ja] potvrđeno je i u *RitKlim*-u primjerima s dvoslovom *ja* umjesto *ê*, kao, primjerice, *ja* (25), *t'voja* (57v), *b'rat'ja* (51).

³⁷ Vidi Isto: 70.

³⁸ Vidi Isto: 71.

³⁹ Vidi MARKOVIĆ 2011: 316.

Prednjojezični nazalni samoglasnik ϵ u postpalatalnom položaju nakon j , \check{c} , \check{z} uglavnom se reflektira vokalom a . Ta je promjena tipična za čakavštinu,⁴⁰ prisutna je u nekim štokavskim govorima,⁴¹ ali i u nekim kajkavskim moslavačkim govorima.⁴² U *RitKlim*-u je potvrđen dvojak odraz samoglasnika ϵ – i a i e . Kod slijeda $j\epsilon$, imenica *jezik* uvijek je napisana s *jatom*, kao, primjerice, *ězika* (19), *ězikom* (200), jednako kao i glagol *prijeti*, za koji u *RitKlim*-u nalazimo, primjerice, *priěti* (179v). Kod slijeda $\check{c}\epsilon$, prilog *često* potvrđen je s odrazom a , primjerice *čas'to* (177v), *čas'ta* (183). U osnovama *čet-* odraz je dvojak, i a i e , kao u primjerima *počaše* (8), *počati* (23v), *poča* (45v), ali, samo u *Kronici*, i *početa* (230v). U osnovama *žed-* odraz je e u primjerima kao što su *V'žeda* (104v), *žedaet'* (104v), ali je potvrđeno i $\epsilon > a$, kao, primjerice, *žainoga* (176). Samoglasnik ϵ u osnovama *čest-* također ima dvojak odraz, kao u primjerima *pričes'tnik'* (187), *pričest'nici* (205v), ali nalazimo i *čas'to* (177v). Mihaljević (H CJ 2014: 78) navodi kako je odraz a rijedak u osnovama *žed-*, *čet-* i *čest-*. Takvi su primjeri dvojnosti, kako navodi Moguš (2010: 38), hrvatska posebnost, prisutni i u starijoj hrvatskoj književnosti čakavske osnovice, a pitanje je, navodi Damjanović (1984: 68), je li to posljedica utjecaja drugih hrvatskih govora na čakavski. U ostalim pozicijama samoglasnik ϵ realizira se kao e , kao, primjerice, *ime* (38), *k'nezь* (231v), *redь* (14v), *pinezi* (19v), *s'veti* (65v).

Pitanje, odnosno način bilježenja slogotvornih r i l u hrvatskoglagoljskim tekstovima višestruk je, a takvo je stanje i u *RitKlim*-u. Primjeri sa znakom za *jer* najčešći su. U većem broju nalazimo bilježenje u obliku *likvid + jer*, što odgovara načinu pisanja u starocrkvenoslavenskim tekstovima i starijim tekstovima hrvatskoglagoljske tradicije⁴³. *Jer* je najčešće napisan apostrofom. Tako nalazimo, primjerice, *Vr'tlar* (82v), *gr'lo* (10), *žr'tvi* (167, 169v), *pl'ti* (28v), *s'vr'sitь* (94), *umr'lo* (68). Osim toga, primjećuje se u manjem broju potvrda i bilježenje *jera* ispred r ili l , što se u hrvatskoglagoljskim tekstovima smatra pisarskom manirom, odnosno čuvanjem tradicije⁴⁴, pa je tako potvrđeno, primjerice, *p'lkь* (45), *p'ltь* (3v), *p'lteno* (9v), *t'rplaše* (78v), *T'rnьemь* (61), *T'v'rdimь* (62). Nalazimo i primjere s izostankom bilo kakvog znaka, bez pratećeg znaka za *jer*⁴⁵ ili vokala, kao, primjerice, *žrtvu* (166), *utvrdilь* (85), *črno* (45v). Uz navedene, u *RitKlim*-u ima i primjera s bilježenjem $r + V$ na mjestu poluglasa, kao, primjerice, *d'rivo* (209v, 217v), *driv'* (204v), *c'rik'vene* (192), *crik've* (103). S obzirom na vrijeme nastanka teksta, očekivani su primjeri sa zamjenom slogotvornoga l sa

⁴⁰ MOGUŠ 1977: 35 prenosi kako P. Ivić s punim pravom prelazak $\epsilon > a$ uključuje u „stožere čakavske genetičke individualnosti“.

⁴¹ Vidi DAMJANOVIĆ 1984: 67.

⁴² Vidi npr. CELINIĆ 2010: 58.

⁴³ Vidi ŠIMIĆ 2014: 26; H CJ 2014: 69.

⁴⁴ Vidi H CJ 2014: 69.

⁴⁵ Najstarije su potvrde iz *Londonskog fragmenta brevijara* iz 13. stoljeća (H CJ 2014: 69).

*u*⁴⁶. Potvrđeno je tako, primjerice, *Gutuniomъ* (174v), *dugo* (172), *Puteni* (193), *suzami* (124), *sun'ce* (59v).

Suglasnici

Slovo **HP** se u *RitKlim*-u javlja na mjestima uobičajenima u hrvatskoglagoljskoj pisanoj tradiciji. Nalazimo ga na mjestu grčkoga i latinskoga *g* ispred prednjega samoglasnika u stranim riječima,⁴⁷ kao, primjerice, *e(van)j(e)liē*, *vanj(e)lis'ti* (44), a kao refleks praslavenske skupine **dj*⁴⁸ u primjerima poput *ut'vr'jenii* (111v), *vijb* (48), *vij'te* (50v), *saziji* (86v). Tri su grafijska rješenja pisanja praslavenske skupine **dj*⁴⁹: tradicionalno **ѢѢѢ**, prema čakavskom izgovoru pisanje **HP** i pisanje samo susjednih samoglasnika.⁵⁰ U *RitKlim*-u nalazimo sva tri, s tim da najviše primjera nalazimo s pisanjem samo susjednih samoglasnika. Tako je, primjerice, potvrđeno: *dažd'* (4), *prēzde* (4v), *v'raždēnici* (64); *vijb* (48), *vij'te* (50v); *naslaeniemъ* (173), *tuiмъ* (144v), *roeniē* (16), *gospoe* (235v), *osuena* (48v), *s'lae* (196v).⁵¹

Premda se *đerv* među dvama suglasnicima od koji je drugi *e* ili *i* te na početku riječi ispred *e* najčešće ne bilježi,⁵² nalazimo, primjerice, *je* (164v), *jeoni* (125), *lucije* (112v), dok ispred samoglasnika *o* nalazimo različite primjere bilježenja, kao, primjerice, *brat'jo* (79v), *b'ratiom'* (87).

U hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima sporan je samo fonološki položaj slova **Ѣ**. Njegova je glasovna vrijednost stabilna.⁵³ Sve do sredine 14. stoljeća bilježi se samo u stranim riječima, ali, kako je rubno u sustavu, i ondje se zamjenjuje sa **Ѣ**.⁵⁴ Iako je *RitKlim* mlađi rukopis u kojemu se slovo **Ѣ** javlja često, bilježimo njegovu zamjenu znakom za *p*, primjerice, u posuđenici *paraona* (125v) te u imenu Judina sina *parēsa* (213v), *Parēs'* (213v). Također, dvojako su zabilježeni oblici glagola *ufati* – i sa *f* i sa *p* – pa nalazimo *ufaūt'* (7v), *ufati* (6), ali

⁴⁶ KUZMIĆ 2009: 415 prenosi kako je „proces zamjene slogotvornog *l* samoglasnikom *u* u čakavštini i štokavštini okončan u 14. stoljeću“, ali da se slogotvorno *l* bez izmjene može naći sve do kraja 15. stoljeća. Međutim, primjere sa sačuvanim slogotvornim *l* nalazimo i danas u nekim hrvatskim govorima kao npr. u mjesnim govorima Garice, Kampilja i Risike na otoku Krku gdje se ono dosljedno čuva bez izmjene u slogotvornoj poziciji (vidi LUKEŽIĆ, TURK 1998: 38-40) te u karaševskim govorima gdje se slogotvorno *l* čuva, ali se ostvaruje i kao *šwa+l* (vidi LISAC 2003: 144).

⁴⁷ Vidi MIHALJEVIĆ 1986: 124; HCJ 2014: 63.

⁴⁸ Vidi MIHALJEVIĆ 1986: 124.

⁴⁹ Slovo *j* na mjestu praslavenske skupine **dj* prvi je put zabilježeno u *Splitskom fragmentu misala* s početka 13. stoljeća (HCJ 2014: 63; ŠIMIĆ 2014: 26).

⁵⁰ Vidi ŠIMIĆ 2014: 26.

⁵¹ Vidi MIHALJEVIĆ 1986: 125.

⁵² Vidi HCJ 2014: 64.

⁵³ Vidi Isto: 65.

⁵⁴ Vidi Isto: 65-66.

i *upaêûciê* (99v)⁵⁵ itd. U ostalim primjerima dosljedno nalazimo slovo Φ , kao, primjerice, *fran'čisku* (9), *furmu* (25), *fuštanomъ* (15), *oficii* (18), *f'rat'ro[m']* (23v), *an'tifonъ* (29v). Jednako je i u imenima kao, primjerice, *rafaele* (90), *filipê* (90), *fabiênê* (90), *kr'stoforê* (90).

U *RitKlim-u* se dosljedno čuva stara suglasnička skupina *čr*, kao što je dosljedno čuvaju svi hrvatskoglagoljski tekstovi 15. stoljeća, što govori da promjena prelaska *čr > cr* u čakavskim govorima do kraja 15. stoljeća nije provedena.⁵⁶ U *RitKlim-u* nalazimo potvrđeno, primjerice, *črna* (15), *Čr'vi* (79v), *čr'êva* (106v), *č'rm'noe* (211v). Prema zabilježenim primjerima čuvanja ove stare čakavske suglasničke skupine, a i prema stanju u suvremenim čakavskim govorima, ta se vremenska granica može uzeti u obzir uvjetno, imajući istovremeno u vidu da je čuvanje navedene praslavenske skupine osobina i kajkavskoga dijalekta, čiji su elementi kontinuirano prisutni u hrvatskoglagoljskim (čakavskim) tekstovima, pa tako i u *RitKlim-u*.

Kada govorimo o alternaciji *v/b* u *RitKlim-u*, ovdje ne nalazimo sustavnosti. Potvrđeni su primjeri koji čuvaju suglasnik *v*, kao, primjerice, *aravs'ci* (4), *elisav'to* (91), a i oni s promjenom u suglasnik *b*, kao, primjerice, *babilon'sbkoe* (213v). Dobar je primjer nedosljednosti u potvrdama, i s čuvanjem *v* i s prelaskom u *b*, koje nalazimo, primjerice, kod Abrahamova imena: *avraamu* (112), *avraam'li* (138v), *abraam'la* (229), *abraama* (125v).

O nekim ostalim fonološkim pojavama

Ovdje je izdvojeno nekoliko fonoloških pojava koje su nastale pod utjecajem govornoga jezika. Pod tim utjecajem javlja se *redukcija samoglasnika* u inicijalnom slogu u prefiksima kao u primjerima: *s'povidъ* (34), *s'povid'nikъ* (183v), *z'vanka* (25), *z'nutar'*(28) itd., ali i u prijedlogu *iz*, kao npr.: *z'dob're vole* (182v), *z'lukurana* (227), *z'mr'tvih'*(83v), *z'rima* (230). Istovremeno su potvrđeni i primjeri bez redukcije, kao, primjerice, *is'povidъ* (119v), *iz'van'*(121v) te *iz og'na* (164v), *iz'raê* (151v).

Također pod utjecajem govornoga jezika, potvrđena je redukcija glasa *i*, odnosno pojava sekundarnoga slogotvornog *r < ri*, u oblicima glagola *prinesti/prinositi*, kao, primjerice, *p'rmeseno* (230), *prnesut'* (19v), *prnesite* (127v), *prn'ês'li* (161),

⁵⁵ HCJ (2014: 66) bilježi kako se u oblicima glagola *ufati* i njegovim izvedenicama smjenjuje *s pv* (u *Pašmanskom brevijaru*, *Pariškom psaltiru*, *II. ljubljanskom brevijaru*, *III. vrbničkom brevijaru*, *Ročkom misalu*, *Metropolitanskom brevijaru*, *I. novljanskom brevijaru*, *Brevijaru popa Mavra* i *II. vrbničkom misalu*) ili *s pf* (u *I. novljanskom brevijaru*).

⁵⁶ Vidi HERCIGONJA 1973; DAMJANOVIĆ 1984: 74-75. Čuvanje skupine *čr* osobina je čakavaca i kajkavaca, ali se navedena skupina čuva i u štokavskom narječju i to u slavonskom dijalektu u Podravini i Posavini, u zapadnom dijalektu kod moliških Hrvata, u vlahijskim govorima te u karaševsko-svinjičkoj oazi (vidi LISAC 2003: 17, 33, 53, 137, 144).

prnosimь (167). Mihaljević ovu pojavu nalazi u *Drugom beramskom brevijaru* i navodi kako su navedeni primjeri svojstveni „današnjim srednjoločakavskim i sjevernočakavskim govovima“ i da se pojavljuju i u drugim spomenicima nastalim na čakavskom području.⁵⁷ Manjim su brojem potvrda u *RitKlim*-u zabilježeni oblici istoga glagola bez redukcije, kao, primjerice, *Prinošahu* (156), *prinesenu* (129), *prinesite* (129), *prinesut'* (4), *prinesť* (4v).

Redukcija suglasnika *tr < tvr* kod broja četiri uglavnom se ne provodi. Bilježi se, primjerice, *čet'vrtoi* (172), *čet'vrti* (196), *čet'vrte* (172), a kod imenice *čet'vrtakь* (5) nalazimo također jednom *čet'rtakь* (234v), što s obzirom na ostale primjere može značiti da je u ovom primjeru riječ o omašci i da redukcija suglasničke skupine *tvr* u navedenoj imenici ne odgovara govornoj praksi.

Zanimljiva je i pojava kada *k* prelazi u *h* ispred drugoga *k*, a u literaturi se povezuje uz sjeverozapadnočakavske govore u središnjoj Istri⁵⁸, kao u primjerima *H'komu* (19), *h'koj'* (19), *lahko* (118v), *polah'ku* (220).⁵⁹

Nalazimo otpadanje dočetnoga *-i* kao mlađu pojavu, osim što je u stihovima (*Plačъ gospoe*) uvjetovana metrom, također je odraz govornoga jezika. Tako je u primjerima kao *Sina t'neću . op'ros'titi* (62), *Navičaući t' . to poč'ten'e* (66v), *réc'mi s'tobomь . sad'um'riti* (58v), *Slišahь gl(a)sь s n(e)b(e)se govoreč'm'ne* (116).

O mlađim jezičnim utjecajima u leksiku RitKlim-a

Kao razina najotvorenija vanjskim utjecajima i neprestano u mijeni, leksik je osobito zanimljiv u proučavanju jezika. Iz njega iščitavamo mnogo više od jezičnih zakonitosti prisutnih u promatranom razdoblju i na određenom prostoru. Leksik nam pruža uvid u sociokulturološki, društveni aspekt formiranja teksta, zorno predstavlja govornokomunikacijske osobitosti govornika u vremenu i prostoru u kojemu je nastao. Konačno, leksikom i pisar sam sebe obilježava kao pojedinca, pojedinca u određenoj zajednici. Iz odabira leksema iščitavamo i nejezične signale s obzirom na odabir jednoga leksema u odnosu na drugi, danu situaciju, sklonosti, stavove, namjere, kao i svjetonazor pisca/prepisivača. Mnogo saznajemo o onome tko piše, ali i o onome za koga se piše. U tom smislu Ladislav Zgusta (1991) navodi kako se obrada leksičkih jedinica i živih i mrtvih jezika mora ponuditi u kontekstima kako bi im se odredila prava vrijednost, koja može varirati s obzirom na kontekst. To proizlazi iz toga što svaka riječ ima dvostruku prirodu, svoje značenje izvan i unutar konteksta, a jedino se u drugom slučaju može razlučiti njezino pravo značenje. Leksička višeslojnost, prisutna i u hrvatskoglagoljskim tekstovima, rezultat je sociolingvističkih čimbenika prisutnih u jeziku.

⁵⁷ MIHALJEVIĆ 2011: 131.

⁵⁸ Vidi MIHALJEVIĆ 2011: 131.

⁵⁹ Ista je pojava prisutna i u govovima na zadarskom otočju.

Šimić (2014: 89) navodi kako su u leksičkoj višeslojnosti hrvatskoglagoljskih tekstova najvažniji sljedeći slojevi:

- slavenski sloj

1. praslavensko naslijeđe, 2. moravski sloj, 3. ohridski i preslavski sloj, 4. kroatizmi

- strani slojevi

1. grčki sloj, 2. latinski sloj, 3. germanski sloj.

Zbornik fra Šimuna Klimantovića leksički je slojevit. Bogat je i domaćim riječima i onima stranoga podrijetla, u velikoj mjeri pomlađen, uz brojne arhaizme naslijeđene još iz vremena Velike Moravske. Osjetno se naslanja na živi govorni jezik, a sveukupna mu se leksička građa prema vremenskom i prostornom okviru može podijeliti na tri, a prema podrijetlu na 22 jezične skupine. Velik broj riječi praslavenske su i općeslavenske⁶⁰.

Ovdje ćemo pozornost obratiti mlađim leksičkim slojevima. Među posuđenica iz kasnijega razdoblja u *RitKlim*-u su potvrđeni latinizmi, talijanizmi, tzv. adrijatizmi, grecizmi, semitizmi, turcizmi, hungarizmi i germanizmi. Iz cjelokupnoga korpusa izdvojene su neke rijetke riječi koje nisu potvrđene u *Slovníku* i u *Rječniku*. Primjeri su to koji zorno govore o fra Šimunovoj slobodi pri interveniranju unutar teksta, slobodi pri njegovu formiranju upletanjem govornoga jezika u dijelovima koje čita svećenik i gdje nema mogućnosti zabune.⁶¹ Kroatizmi su izdvojeni kao posebna skupina, a predstavljaju mlađe hrvatske leksičke inovacije i u njima razlučujemo čakavski i kajkavski sloj, gdje često nije moguće točno odrediti kojemu od dvaju govornih jezika pojedini leksem pripada.

Upravo nas te dvije skupine kod kojih se utjecaj leksema dogodio u procesu razvoja hrvatske redakcije crkvenoslavenskoga jezika posebno zanimaju u analizi.

U navedenoj skupini posuđenica iz kasnijega razdoblja najviše je talijanizama, kao što su, primjerice, *adurь*, *ver 'tudь*, *kun 'for 'tivati*, *matrimonii*, *pelegrinь*, *super 'bia*, *fatigь*, *štirati* itd. Smatra se da su u sustav ušli preko čakavštine, odnosno preko živoga govora. Uz riječi slavenskoga podrijetla, talijanizmi su najzastupljeniji u *RitKlim*-u. Iz odabranoga korpusa izdvajamo imenicu *adurь* 'miris' (< tal. *odore*)⁶², koja je jednokratnica u *RitKlim*-u u dijelu *Naukь spovidniku*. Imenica se javlja u sintagmi *Ili v odi//ču s 'tavił niki aduri* (196). Dva retka ranije u istom značenju nalazimo turcizam *musk* (196). Imenica *ar 'mata* 'vojska', 'oružana sila', 'velika flota' (< tal. < lat. *arma*, *armata*, *armare*)⁶³ javlja se dva puta u *Kronici* u sintagmama $\text{♦} \text{✠} \text{♦} \text{✠} \text{♦} \text{✠} \text{♦}$ [1480] *tada // pride ar 'mata turs 'ka v*

⁶⁰ Prema CEJTLIN 1986: 36, u kanonskim je tekstovima 9616 riječi, od toga 7838 slavenskih.

⁶¹ Vidi TANDARIĆ 1983: 80.

⁶² Vidi SKOK 1973: 544.

⁶³ Vidi Isti 1971: 61.

pulû (233) i *I tada im' // raz'bi fera[ri]zъ ar'matu pod'fe//raromъ* (235). Imenica *baleš'tarъ* 'luk' (< tal. *balestra*, *balestro*)⁶⁴ jednokratnica je u dijelu *Šek'ven'cie mrtvihъ*. U istomu retku zabilježen je i sinonim *lukъ* u sintagmi *svoi lukъ nosi . i baleš'tarъ* (73v). Imenica *banakъ* 'stol', 'drvena klupa u crkvi' (< tal. *banco*)⁶⁵ jednokratnica je u dijelu *Oficii obučenîe* u sintagmi *na b//anakъ prêdъ ol'taromъ* (29). Imenica *vižitaturъ* 'pohoditelj' (< tal. *visitatore*) dvokratnica je u dijelu *Rêgula pokor'niہъ*. Osim nje, u *RitKlim*-u je zabilježena i njezina istoznačnica *pohoditelъ* u istom retku (ali i na drugim mjestima u Zborniku): *potribovvanъ k' voli vižitat//ura . to e(stъ) pohoditela* (14), *Nego ako bul//de bilo v'ceni do vrime-na . po // vižita turiہъ* (14v). Imenica *vizera* 'maska', 'maškara' (< tal. *visiera*)⁶⁶ jednokratnica je u dijelu *Naukъ spovidniku* u 7. glavi o smrtnim grijesima *Ili na z'le žene . Illi na vizerê* (195). Glagol *g'riš'panie* 'gužvanje' (< tal. *crepare*) također je jednokratnica u dijelu *Rêgula pokor'niہъ* u sintagmi *brez'vsakog//a g'riš'paniê ušivenъ* (15). Jednom je zabilježena i imenica *dêškordia* 'nesloga', 'nesklad' (< tal. *discordia*). U dijelu *Naukъ spovidniku* stoji u frazi formiranoj sasvim pod utjecajem talijanskoga jezika *Učiniti // dêškordiû* (190).

Nakon talijanizama očekivano je najviše latinizama. Prema Tandarićevu mišljenju, starocrkvenoslavenski su se tekstovi još od najranijih početaka prilagođavali latinskim liturgijskim knjigama.⁶⁷ Latinizmi su u *RitKlim*-u, primjerice, *abitъ*, *kvat're*, *lêk'cionъ*, *og'racia*, *pal'ma*, *regula*, *šek'sta*, *kar'te*, *računъ*, *fabula* itd., a među njima izdvajamo apelativ *bula* 'pečat', 'povelja' (< srlat. *bull*), zabilježen u dijelu *Rêgula pokor'niہъ* i *Ovo e(stъ) bula f'ra šimuna k'lemenoviča*, noviji leksem u upotrebi od 16. stoljeća.⁶⁸ Potvrđen je na četirima stranicama u Zborniku (18v, 226v, 227, 227v) u sedam primjera, a izdvajamo sintagmu *A od'rišenie // po toi buli e(stъ) ovo doli pod'bulu* (226v). Imenica *vicikomesarii* 'podpovjerenik' (< lat. *vice-* + *commissio*) također je mlađega postanja, u upotrebi od 15. stoljeća.⁶⁹ Jednokratnica je u dijelu *Ovo e(stъ) bula f'ra šimuna k'lemenoviča* u sintagmi *v'j//ime z'gora rečenoga vicikomes//ariê* (228v).

Kako bismo preciznije naglasili njihovu etimologiju, među romanizmima razlikujemo i tzv. adrijatizme, riječi sačuvane iz dalmatskoga i venecijanskoga jezika. Odras su govora fra Šimunova vremena i kazuju kako živa narodna riječ prodire i u crkvene knjige. Dalmatinsko je stanovništvo sredinom 15. stoljeća bilo četverojezično: hrvatskim se jezikom služilo kao govornim unutar obitelji, dalmatski je bio društveno razlikovni jezik: plemići su ga i dalje upotrebljavali, dok

⁶⁴ Vidi Isto: 101.

⁶⁵ Vidi Isto: 105.

⁶⁶ Vidi Isti 1973: 601.

⁶⁷ Vidi ŠIMIĆ 2000: 94.

⁶⁸ Vidi SKOK 1971: 185.

⁶⁹ Vidi Isti 1972: 133.

su ga pučani već bili zaboravili, latinski jezik upotrebljavao se u administraciji, a talijanski je bio jezik trgovine.⁷⁰ Dalmatizmi su u *RitKlim*-u npr. *almužst'vo*, *dup'lati*, *lan'cunb*, *munita*, *tover'na*, *tum'panb*, *funestra* itd. Iz izdvojenoga korpusa navodimo dalmatizam *guster'na* 'cisterna', 'čatrnja' (< dalm. **gusterna*)⁷¹, jednokratnicu u dijelu *Bl(agoslo)vb stola* u sintagmi *posla me // na kom̃čar̃b negovu guster'nu piti vodu ž nee* (9). Imenica *žežinb*⁷² 'jejunij', 'veliki post' (< dalm. **jejunar*)⁷³ javlja se u Zborniku pet puta u dijelovima *Bl(agoslo)vb stola*, *Naukb spov(i)dniku* i *Spovid*. Izdvajamo tri sintagme *v' kvat'rê . // ali v' žežini zapoṽdni* (184v), *učini zadovol̃č//inu žežinom̃b* (200), *Iv takovi žežin'ni d̃ni* (184v). Imenica *žežinb*, za koju se smatra da je iz kasnoga latinskoga jezika u Dalmaciji ušla u praslavenski, a potom u hrvatski jezik,⁷⁴ jedna je od najstarijih u slavenskim rukopisima, još iz vremena prvih dodira s kršćanstvom.

U latinski jezik oko 1000. godine ulazi i venecijanski jezik, i to njegova kolonijalna varijanta, tzv. *veneziano coloniale*, koja pripada tzv. Zapadnoj Romaniji.⁷⁵ Dalmatoromanska potporodica dio je, zajedno s izumrlom albanoromanskom i uglavnom sačuvanom dako-mezijiskoromanskom, tzv. Istočne Romanije.⁷⁶ Venecijanizmi se javljaju kao rezultat prevlasti venecijanskoga idioma nad dalmatskim jezikom. Kao *lingua franca* Mediterana, kao mlađi idiom u odnosu na dalmatski, a i s obzirom na to da je razdoblje vladavine Mletačke Republike trajalo mnogo dulje nego što se dalmatski kao ostatak vulgarnolatinskoga jezika zadržao na ovim prostorima nakon dolaska Hrvata na jadransku obalu, venecijanizmi su u *RitKlim*-u potvrđeni većim brojem primjera nego dalmatizmi. To su, primjerice, *ar'ra*, *ar'tižanb*, *bečb*, *golia*, *duka*, *kaš'tigb*, *križb*, *kun'trata*, *manestrati*, *pržunb*, *savurb*, *fust'a*, *čava(lb)* itd. Iz korpusa izdvajamo nekoliko rjeđih. Apelativ *ban'dižati* 'prognati', 'izgnati' (< ven. *bandizzar*) javlja se u dijelu *Kronika* u dvjema potvrdama: *tada gos'poda b'netač'ka bal/n'dižaše g'roši . ki tecihu po .g. [3] so//dini . I os'maci ban'dižaše* (232v, 232v). Apelativ *bandižati* potvrđen je od 16. stoljeća u Marulića.⁷⁷ Imenica *garofalb* 'karanfil' (< ven. *garòfalo*) potvrđena je u dijelu *Naukb spov(i)dniku* i jednokratnica je *Ili garofali . Ili mete . // Ili razliko c'vetie* . (196). U našem je sustavu također od 16. stoljeća.⁷⁸ Imenica

⁷⁰ Vidi ŠIMUNKOVIĆ 2009: 15-16.

⁷¹ Vidi SKOK 1971: 319.

⁷² U *Rječniku* je potvrđen glagol *žežinati* (*BrVat*, *RitKlim*, *MVat*).

⁷³ Vidi SKOK 1973: 679.

⁷⁴ Vidi MULJAČIĆ 2003: 141.

⁷⁵ Venecijanski se ponekad u literaturi naziva mletačkim jezikom kako bi se izbjegnulo miješanje s venetskim, izumrlim indoeuropskim jezikom Venetske provincije.

⁷⁶ Vidi MULJAČIĆ 2003: 133.

⁷⁷ Vidi SKOK 1971: 106.

⁷⁸ Vidi Isti 1972: 22.

daciêra ‘porez’, ‘dažbina’ (< ven. *daziere*)⁷⁹ javlja se u dijelu *Naukь spov(i)dniku* i također je jednokratnica *Ili dêsetinu // crikvenu . Ili daciêru* (188). Apelativ *dukaty* ‘mletački zlatnik’ (< ven. *ducato*)⁸⁰ u dijelu je *Oficii mrtvihь* jednokratnica u sintagmi *Za // .m̃ .č̃ . [60 000] či dukati* (216v). Apelativ *dês ‘perati* ‘očajavati’ (< ven. *desperare*) zabilježen je u dijelu *Naukь č(lovi)ku na sp(o)v(i)di*, također kao jednokratnica *ne bil’ s//amь obisilь . dêš ‘perav’ši se* (180). Venecijanizmi u *RitKlim*-u većinom su jednokratnice, mlađi leksemi iz govornoga jezika.

Kao posljedica diplomatskih, odnosno političkih dodira s Bosnom, a kako je osmanoturski jezik u 15. stoljeću počeo utjecati na naš idiom, potvrđeni su i rijetki turcizmi u Zborniku. Takva je, primjerice, imenica *baša/bašadurь* ‘glavar’ (< tur. *ba-*), koja je dvokratnica u *RitKlim*-u zabilježena u *Kronici* u sintagmama *pride baša//durь tur’ski v’zadarь* (233) i *pride s’ken’d//êrь baša s’tur’ci v’h’rvate* (234).

U ovom su Zborniku grecizmi uglavnom religijski, crkveni pojmovi i osobe te pojmovi iz *Biblije*. Dijelom se mogu smatrati latinizmima grčkoga podrijetla. Grecizmi su u *RitKlim*-u, primjerice, *adb*, *anjelь*, *apus’tolь*, *arhanjelь*, *arhierêi*, *biskup’*, *dêmunь*, *erêmitь/remeta*, *žakanь* itd. Zabilježena je, primjerice, i imenica *g’loza* ‘marginalna napomena’ (< gr. *γλώσσα*)⁸¹, dvokratnica u dijelu *Tas’tamen’tь* u sitagmama *da ne kladu g’loze ili // tumačeniê v’rêguli . (27v)* i *čistimь zakñomь brezь g’lozan//iê* (27v). Skok (1971: 572) navodi kako je u upotrebi od 16. stoljeća. Imenica *des’potь* ‘carski pokrajinski namjesnik’ (< gr. *δεσπότης*)⁸² javlja se u *Kronici* u dvjema potvrdama: *S’mrtь vul//[ka des’pota] .č̃ .ũ .ỗ .d̃ . [1485] tada um’//ri vukь dêš’potь* (233v, 233v).

U Zadru u fra Šimunovo vrijeme hrvatski jezik (čakavski) predstavlja pitanje „socijalne unutrašnje politike“, a i pitanje „vanjske politike i diplomacije“. *Vulgaris sermo*, pučki narodni jezik, stoji nasuprot latinskomu koji je još uvijek bio jedini priznati jezik pismenosti. Međutim, Zadrani većinom govore samo hrvatskim jezikom i ne poznaju talijanski, koji je još uvijek bio tek pridošlica u mletačkoj službenoj korespondenciji.⁸³

Iako je čakavski utjecaj *RitKlim*-a vidljiv na svim jezičnim razinama, na onoj leksičkoj u prvom redu treba spomenuti zamjenicu *ča* kao karakteristični lik i signal o utjecaju čakavskoga elementa na leksičkoj razini. Ona je potvrđena 94 puta. Osim toga, potvrđena je i crkvenoslavenska zamjenica *čьto*, uvijek u dijelovima na crkvenoslavenskom jeziku (14 puta) – *ča ti činiš’ . // I ča misliš’ . I to ča s’povidaš’* (180v). Kao čakavizam izdvajamo, primjerice, veznik *ako* zabilježen 156 puta, dok je crkvenoslavenski veznik *ače* zabilježen 36 puta – *Da ako bi v’si*

⁷⁹ Vidi Isti 1971: 371.

⁸⁰ Vidi Isto: 463.

⁸¹ Vidi Isto: 572.

⁸² Vidi Isto: 396.

⁸³ Vidi PEDERIN 1984: 74-76.

g'//risi v' tebi bili (181). Čakavski je i prilog *vaz('da)* potvrđen 47 puta, dok za crkvenoslavenski *všsegda* nema potvrda – *Vaz'da želiti dobi//ti bl(a)go ovoga s'vita* (192). Čakavski glagol *diti* potvrđen je 29 puta, dok crkvenoslavenskoga *děti* nema. Značenje je glagola *diti* na svim mjestima u *RitKlim*-u 'govoriti', 'kazati'⁸⁴ – *Toga se kaũ . I di//mь b(og)u moi g'rihь* (173). Treba spomenuti i čakavski prilog *pak(')* koji je potvrđen u dvama primjerima u dijelovima *Plačь gos'poe* i *Šek'ven'cie mrtvihь*, dok je crkvenoslavenski *paki* zabilježen u 24 potvrde – *Na n(e)besa . pak'ču poiti* (65) : *Paki ga pitai . Ki ar'tiž//an'si* (170). Pod utjecajem govornoga jezika u svim je slučajevima potvrđen prilog *kada* (113 puta), kao *Kadь na križi . za te višahь* (78v), a crkvenoslavenskoga *kgda* nema. Crkvenoslavenska zamjenica *iže* (41 potvrda) zanemarivim je brojem primjera potvrđena u odnosu na hrvatske skraćene, stegnute oblike *ki*, *ka*, *ke* (sveukupno 650 potvrda) – *onomь ob'las'ti ku ē im//amь* (203). Veznik *leki* Jagić smatra kasnijim „panonskim“ ili hrvatskim unosom u crkvenoslavenski leksik.⁸⁵ Veznik je *leki* u *RitKlim*-u potvrđen u osam primjera – *Iže leki // c'vet'proničet' is'tiraet'se . i otbigael't' leki sěmь* (102). Čakavizmom bismo mogli smatrati i prilog načina *d'raže* 'skuplje', 'ljubaznije', 'ljepše' (npr. *za moči ũ d'raže prodati* (192v)). Kuštović (2014: 168) navodi kako navedenog priloga načina nema u hrvatskim liturgijskim tekstovima⁸⁶, dok je u *Slovníku* potvrđen samo pridjev *dražii* 'skuplji', 'dragocjeniji'. Takav je i prilog mjesta *dale*. Kuštović⁸⁷ izdvaja prilog smjera *dale* i navodi kako je potvrđen u *Slovníku* i u našim liturgijskim tekstovima, dok ga u našim neliturgijskim tekstovima nema. Nadalje navodi da kao prilog mjesta nije potvrđen ni u *Slovníku* i u našim liturgijskim tekstovima, a u neliturgijskima jest. Tako je i u *RitKlim*-u, gdje je jednokratnica, u sintagmi *tada pride edna velika i čud'na // fur'tuna . odь talie i po v'soi // dalmacii . i dale* (233v). Katkada se u istome dijelu *RitKlim*-a miješaju i crkvenoslavenski i hrvatski primjeri. Tako se npr. čakavizmi kao *vaz'da* i *diti* javljaju i u dijelovima Zbornika napisanima crkvenoslavenskim jezikom, dok se crkvenoslavenizmi kao npr. zamjenica *iže* i prilog *paki* nalaze u više potvrda u dijelovima na narodnom jeziku.

RitKlim bilježi manji broj kajkavizama koji su potvrđeni i manjim brojem primjera. U *RitKlim*-u ne nalazimo zamjenicu *kaj*,⁸⁸ prema Damjanoviću „za-

⁸⁴ Usp. DAMJANOVIĆ i dr. 2004: 78.

⁸⁵ JAGIĆ 1913: 199, 418.

⁸⁶ U građi *Rječnika* potvrđen je pridjev *dragь* u značenju 'drag', 'dragocjen', 'predrag'. Usp. DAMJANOVIĆ i dr. 2004: 74.

⁸⁷ Vidi KUŠTOVIĆ 2014: 90; Ista 2007.

⁸⁸ Kajkavizmi su u književnost ušli početkom 15. stoljeća, i to u hrvatskoglagoljskim zbornicima, kao rezultat nastojanja premošćivanja dijalekatskih razlika (v. HERCIGONJA 1983: 303-385; ŠIMIĆ 2008: 346).

štitni znak“ kajkavštine koji glagoljaš čakavac nije mogao unijeti slučajno.⁸⁹ Ako uzmemo da *kaj* naznačuje hotimičnost, onda bismo, u njegovoj odsutnosti, mogli zaključiti da unošenje spomenute nekolicine kajkavskih leksema ipak nije bilo namjerno. Međutim, unošenje sinonima kao što je npr. *špotanie* i *ruganie* dokazuje suprotno.

Analizom razlučujemo da su kajkavizmi u Zborniku dvojakoga karaktera. Prva skupina spada u zajednički čakavsko-kajkavski leksički sloj unutar kojeg su u *RitKlim*-u potvrđeni, primjerice, venecijanizam *kaš'tigb* 'kazna' (< ven. *castigo*) koji Damjanović (1984: 176) smatra kajkavizmom. Potvrđen je u sedam primjera – *takovu kaš'//tigu g'ladom̃b* (162). Dijelom zajedničkoga leksika smatra se i praslavenska imenica *luna* koja se pojavljuje u svim trima našim narječjima. U *RitKlim*-u je potvrđena u četirima primjerima – *otimet'se//luna . I obldaet'od'mora do mo//ra* (4v). U *RitKlim*-u je potvrđen praslavenski pridjev *hudb*, kod kojega je u odnosu na *Slovník* došlo do pomaka u značenju ('ubog, slab, malen, kratak, bijedan, gori'). Tri su potvrde u *RitKlim*-u – *huda dēla . os'tavimo* (75). Oblici zamjenice *g(')do* i *k'to* smjenjuju se u ovom rukopisu, s tim da je oblik *g(')do* neznatno češći. Oblik zamjenice *gdo* smatrao se kajkavizmom, ali se ona ipak može uzeti kao „zajedničko dobro čakavštine i kajkavštine“.⁹⁰

Druga skupina pripada kajkavskome leksičkom sloju unutar koje su u *RitKlim*-u potvrđeni, primjerice, pridjev *vekši*, u četirima primjerima – *Onb ki e v//ekši odb tebē* (197v). Ohridizam *olēi*⁹¹ (< lat. *oleum*) dvokratnica je – *Umastil'esi olē//em' gl(a)vu moū* (99v), dok je dalmatski *uli* znatno češći (17 potvrda). Germanizam *tanacb* 'ples' (< njem. *tanzen*) najranije je potvrđen u *Novakovu misalu* iz 1368. godine i sa sjevera je proširen na južne krajeve⁹² gdje je uz *tanac* u upotrebi i romanizam *bal*. U *RitKlim*-u nalazimo četiri potvrde – *Ili tan'ci v'takovi d(a)ni* . (195). Kajkavizam je i protobugarizam *tovariš'* (≈ rus. *tovarišč* < turk.) koji je u kajkavski i u južne hrvatske govore ušao iz mađarskoga jezika.⁹³ Imenica *tovariš'* je u Zborniku jednokratnica, a dvije su potvrde izvedenice *tovariš'tvo* – *A // tovariš'negovb ki bi z'nalb* (34v). Germanizam iz praslavenskoga razdoblja *hiža* (< germ. **hūs-* (stvnjem. *hūs*)) u Zborniku se, primjerice, u dijelu *Šek'ven'cie mrtvihb* iz stiha u stih smjenjuje s apelativom *kuća* – *Hiža negova . v'sa sad'c'vili* (70). Spomenuli smo već germanizam *špotanie* (< njem. *spotten*), jednokratnicu u Zborniku kod koje je od značenja 'šaputanje', 'izvještavanje', 'obavještavanje'

⁸⁹ DAMJANOVIĆ 1984: 171.

⁹⁰ Vidi DAMJANOVIĆ 1984: 163.

⁹¹ Vidi MIHALJEVIĆ 2007: 266.

⁹² Vidi ŠIMIĆ 2007: 363.

⁹³ Vidi Isto: 364.

u našem sustavu ostalo ‘rugaње’⁹⁴ – *Špotanie I ruganie* (189). Potvrđen je i germanizam *š’koditi* (< njem. *Schade*), jednokratnica, pravi kajkavizam koji se odatle proširio na čakavštinu⁹⁵ – *niš’//tar’nimь ne mogaše š’koditi* (217v). Značenjem i svime što značenje uvjetuje ovome glagolu odgovaraju glagoli *uditi*, *štetiti*, *pakostiti*⁹⁶. Možemo izdvojiti i likove priloga s određenjem redosljeda neke radnje: *d’rugoč*⁹⁷, *trećič’* i *četrtič’* (npr. *Pop’rci d’rugoč’* (160v), *Pop’rci trećič’* (160v), *Pop’rci četrtič’* (160v)), koji su danas karakteristični za kajkavsko narječje⁹⁸. U Zborniku je potvrđen prilog *put(’)*⁹⁹ na mjestima gdje nije neodređen broj uz opetovanu radnju (npr. *po ki koli put’* (192), *koll/iko krat’e ki grihь učinilь. i po k//i putь* (202v)).

U treću bi se skupinu uvjetno mogli svrstati leksemi za koje nije sasvim sigurno pripadaju li kajkavštini ili čakavštini. To su talijanizam *tas’tamen’tь* (< tal. *testaménto*)⁹⁹, u tekstu Zbornika potvrđen šest puta – *i ove riči moga tastamen’//ta* (27v). Semitizam *šerafimь* (< lat. *seraphim*, *seraphicus* < hebr. *serafim*), jednokratnica u *RitKlim*-u, u naš je sustav ušla latinskim posredovanjem – *I v’im//le herořimь i šerařimь* (123v). U tekstu je Zbornika 26 potvrda latinizma *šek’ven’cia* (< lat. *sequentia*)¹⁰⁰, i to uvijek u „naslovu“ teksta koji slijedi, npr. *šek’ven’ciê mariê man’dalene* (81v). Također je latinizam jednokratnica *šek’sta* (< lat. *sequentia*) – *Prêmu . Ter’cu . Šek’stu . N//onu .* (17v). I grecizam *š’tola*, koji je u naš sustav ušao latinskim posredovanjem (< lat. *stola*)¹⁰¹, također je jednokratnica – *i položi // š’tolu na se* (117). Kod svih je primjetan prijelaz *s > š* u stranim riječima, što je osobina kajkavštine, premda je do promjene moglo doći i pod utjecajem romanskih govora¹⁰². Ako bismo slijedili navedeni kriterij, i talijanizam *beršb* također bismo trebali ubrojiti među kajkavizme jer je i kod njega prisutan prijelaz *s > š* (< lat. *versus*).

⁹⁴ SKOK 1973: 410 navodi kako je ova riječ poznata od 16. stoljeća. Međutim u hrvatskoglagoljskim zbornicima potvrđena je od 15. stoljeća, a i u jednom brevijaru s prijelaza 14. na 15. stoljeće (Vidi ŠIMIĆ 2007: 363).

⁹⁵ Vidi ŠIMIĆ 2007: 362.

⁹⁶ Vidi BUDJA 2004: 5.

⁹⁷ Ovakav se lik priloga, kako navodi Skok (1971: 446), javlja u 15. stoljeću u čakavaca (i Marulića) i bosanskih pisaca. U građi *Rječnika* je prilog *drugočb* potvrđen u *MNov*, *MRoč*, *RitKlim*, *CPar*, *CŽg*, *CGrš*, *CFat* i u brevijarima *BrVat_s*, *BrPm*, *BrLab*.

⁹⁸ Vidi KLINČIĆ 2012: 339-340.

⁹⁹ SKOK 1973: 463 kaže da je u upotrebi od 15. stoljeća u Dubrovniku, odnosno od 1466. godine na Ugljanu. DAMJANOVIĆ 1984: 175 navodi kako bi se ova imenica eventualno mogla smatrati kajkavskom te da njezina upotreba u čakavskome ne isključuje mogućnost da je u te govore mogla doći iz kajkavskoga.

¹⁰⁰ Vidi SKOK 1973: 284.

¹⁰¹ Vidi Isto: 337.

¹⁰² Vidi ŠIMIĆ 2007: 349.

Zaključak

Zbornik fra Šimuna Klimantovića I (RitKlim) iz 1512. godine kompilacija je ritualnih tekstova s različitim obredima. Njegov pisar poznat je znanosti kao jedna od triju najznačajnijih osoba tzv. glagoljskoga humanizma i prvi je pisac triju obrednika.

Grafijske značajke *RitKlim*-a odražavaju stanje u mlađim hrvatskoglagojskim tekstovima. Slovo **Ѡ** uglavnom se pojavljuje u brojevnoj vrijednosti (= 8), kao i slovo **ѡ** (= 700). Slovo **Ѣ** (i) zabilježeno je jednom u glasovnoj službi. Od pojava rjeđe potvrđenih u hrvatskoglagojskim tekstovima, npr. u brojevnoj vrijednosti, nalazimo slovo **Ѣ** (= 2000) i još rjeđe **Ѥ** (= 3000). Riječi su kraćene titlom i zabilježeni su svi poznati načini kraćenja. Česte su i ligature gdje se pojavljuje spljoštena inačica granatoga *m*.

U rukopisu nalazimo zabilježena dva znaka za *jerove*: **Ѥ** (*štipić*) je zabilježen manjim brojem potvrda i u sredini (*prišasъtie, crъkъve, mlъsrъdiem*) i na kraju riječi (*ubogimъ, imъ*), dok *apostrof* (') prevladava u objema pozicijama (*dos'toit', od', p'sal'mi*). Pomlađenost je vidljiva iz primjera bez znakova za *jerove* (*naplni, nikim, zadržal*), gdje je vidljivo i ispadanje jakoga poluglasa, a često je i nedosljedno stavljanje poluglasa između dvaju susjednih poluglasa unutar riječi (*s'labos'ti, t'vrđi, h'raniti*). Nalazimo čakavsku jaku vokalnost kod prijedloga *vb*, prefiksa *vb-* (*v'večer', vazmi*), a tek je nekoliko primjera prelaska *vb > u* (*u koga, u s'vit*). U istom je položaju vokaliziran poluglas kod prijedloga *odb < otb*, također u manjem broju (*oda v'sihъ, oda v'sake*), kao i u unutarnjim slogovima (*vapiti, zala, vas'pet*). S obzirom na pitanje *jata*, u *RitKlim*-u bilježimo njegovu ikavsko-ekavsku zamjenu (*nigovala, letb*), prema pravilu Jakubinskoga i Meyera, ali i odstupanja od toga pravila (*prominimo, već'no, zapovid*). Nazalni samoglasnik *ę* nakon *j, č, ž* uglavnom se reflektira vokalom *a*, što je promjena tipična za čakavštinu (*ęzika, čas'to, žedaet*), ali je prisutna i u štokavštini i u kajkavštini. Slovo **Ѣ** javlja se često, u stranim riječima (*fuštanomъ, an'tifonъ*), ali bilježimo i njegovu zamjenu znakom za *p* (*paraona, paręsa*). Čakavska je osobina i čuvanje stare suglasničke skupine *čr* (*črna, čr'eva*), ali je nalazimo i u nekim štokavskim govorima. U odabiru leksema iz govornoga jezika, umjesto crkvenoslavenskih, izravan je utjecaj govornoga idioma fra Šimuna Klimantovića. Tomu svjedoče mlađe posuđenice (*adurъ, bula, guster'na, ban'dižati, baša, des'pot*), a osobito kroatizmi gdje razlučujemo čakavizme (*diti, leki, draže*) i kajkavizme (*kaš'tig, tanacъ, hiža*), koji također *RitKlim* povezuju uz čakavski sjeverozapad.

Bibliografija

Popis kratica

- BrLab – *Ljubljanski brevijar*, kraj 14. stoljeća, Ljubljana, Nacionalna in sveučilišna knjižnica, sign. *Ms 161 (C 161a/2)*.
- BrPm – *Pašmanski brevijar*, druga polovina 14. i 15. stoljeća, Zagreb, Arhiv HAZU, sign. *III b 10*.
- BrVat₅ – *5. vatikanski brevijar*, sredina 14. stoljeća, Vatikan, Biblioteca Apostolica Vaticana, sign. *Borg illir. 5*.
- CFat – *Fatevićev zbornik duhovnog štiva*, 1617. g., Zagreb, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, sign. *IV a 124*.
- CGrš – *Grškovićev zbornik*, 16. stoljeće, Zagreb, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, sign. *VII 32*.
- CPar – *Pariški zbornik*, 1375. g., Pariz, Bibliothèque Nationale, sign. *Slave 73*.
- CŽg – *Žgombićev zbornik*, 16. stoljeće, Zagreb, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, sign. *VII 30*.
- MNov – *Misal kneza Novaka*, 1368. g., Beč, Österreichische Nationalbibliothek, sign. *Cod. slav. 8*.
- MRoč – *Ročki misal*, oko 1420. g., Beč, Österreichische Nationalbibliothek, sign. *Cod. slav. 4*.
- MVat₄ – *Vatikanski misal Illirico 4*, početak 14. stoljeća, Rim, Biblioteca Apostolica Vaticana, sign. *Borg. illir. 4*.
- RitKlim – *Klimantovićev zbornik (obrednik)*, 1501. – 1512. g., Zagreb, Samostan franjevac III. reda Sv. Ksaver.

Literatura

- BRATULIĆ, Josip, Stjepan DAMJANOVIĆ. 2005. *Hrvatska pisana kultura*, I. svezak: *VIII.–XVII. stoljeće*. Križevci – Zagreb: Veda.
- BRČIĆ, Ivan. 1881. Njekoliko staroslavenskih i hrvatskih knjiga što pisanih, što tiskanih glagolicom, kojim se u skorašnje doba u trag ušlo. *Rad JAZU* 59: 158-185.
- BUDJA, Jurica. 2004. Etimologija glagola (na)uditi. *Filologija* 43: 1-9.
- CEJTLIN, Ralja Mihajlovna. 1986. *Leksika drevnoebolgarskih rukopisej X–XI vv.* Sofija: Izdatel'stvo bolgarskoj Akademii nauk.
- CELINIĆ, Anita. 2010. Govor mjesta Posavski Bregi kraj Ivanić-Grada. *Kaj: časopis za književnost, umjetnost i kulturu XLIII/4*: 47-65.
- CURTIUS, Ernst Robert. 1988. *Europska književnost i latinsko srednjovjekovlje*. 2. izdanje. Zagreb: Naprijed.
- DAMJANOVIĆ, Stjepan. 1984. *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- DAMJANOVIĆ, Stjepan. 2000. *Filološki razgovori*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

- DAMJANOVIĆ, Stjepan i dr. 2004. *Mali staroslavensko-hrvatski rječnik*. Zagreb: Matica hrvatska.
- HERCIGONJA, Eduard. 1973. Kajkavski elementi u jeziku glagoljaške književnosti 15. i 16. stoljeća: (prilog istraživanju kontinuiteta hrvatskog književnog jezika). *Croatica* 4/5: 169-245.
- HERCIGONJA, Eduard. 1983. *Nad iskonom hrvatske knjige*. Zagreb: Liber.
- HERCIGONJA, Eduard. 2004. *Na temeljima hrvatske književne kulture, Filološkomedievi- stičke rasprave*. Zagreb: Matica hrvatska.
- HČJ = *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*. 2014. Prir. Milan Mihaljević. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut.
- IVANČIĆ, fr. Stjepan. 1910. *Povijestne crte o samostanskom III Redu sv. O. Franje po Dalmaciji, Kvarneru i Istri i Poraba glagolice u istoj redodržavi, sa prilogima*. Zadar: Odlikovana tiskarna E. Vitaliani.
- IVANČIĆ, fr. Stjepan. 1911. *Nešto o hrvatsko – glagolskim piscima samostanskih Trećore- daca*. Zadar: Brzotiskom „Katoličke hrvatske tiskarne“.
- JAGIĆ, Vatroslav. 1913. *Entstehungsgeschichte der Kirchenslavischen sprache*. Berlin: Wiedmannsche Buchhandlung.
- KLINČIĆ, Ivana. 2012. Tvorba riječi s brojevnim značenjem u hrvatskom kajkavskom književnom jeziku. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 38/2: 327-355.
- KUŠTOVIĆ, Tanja. 2007. Prilozi mjesta i smjera u staroslavenskom jeziku i hrvatskogla- goljskim tekstovima 14. i 15. stoljeća. *Slovo* 56-57: 269-286.
- KUŠTOVIĆ, Tanja. 2014. *Prilozi u hrvatskoglagoljskim tekstovima*. Zagreb: Matica hrvatska.
- KUZMIĆ, Boris. 2009. Jezik hrvatskih srednjovjekovnih pravnih spomenika. U *Povijest hrvatskoga jezika*, 1. knjiga: *Srednji vijek*, ur. Ante Bičanić, 405-455. Zagreb: Croatica.
- LISAC, Josip. 2003. *Hrvatska dijalektologija 1. Hrvatski dijalekti i govori štokavskog nar- ječja i hrvatski govori torlačkog narječja*. Zagreb: Golden marketing - Tehnička knjiga.
- LOZIĆ KNEZOVIĆ, Katarina. 2010. *Leksik Klimantovićeve zbornika iz 1512. godine*. Doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- LUKEŽIĆ, Iva, Marija TURK. 1998. *Govori otoka Krka*. Crikvenica: Libellus.
- MALIĆ, Dragica. 1972. *Jezik najstarije hrvatske pjesmarice*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- MARKOVIĆ, Irena. 2011. Jezični utjecaji i promjene u suvremenom govoru Zadra. *Croatica et Slavica Iadertina* VIII/II: 313-335.
- MIHALJEVIĆ, Milan. 1986. O glasu *j* i načinima njegova bilježenja u tekstovima hrvatske redakcije crkvenoslavenskog jezika. *Slovo* 36: 123-139.
- MIHALJEVIĆ, Milan. 2007. Leksik najstarijih hrvatskoglagoljskih fragmenata. *Studia Slavica Hungarica* 52/1-2: 263-272.
- MIHALJEVIĆ, Milan. 2009. Hrvatski crkvenoslavenski jezik. U *Povijest hrvatskoga jezika*, 1. knjiga: *Srednji vijek*, ur. Ante Bičanić, 283-349. Zagreb: Croatica.
- MIHALJEVIĆ, Milan. 2011. Bilješke o jeziku Drugoga beramskoga brevijara. *Tabula* 9: 126-139.

- MOGUŠ, Milan. 1977. *Čakavsko narječje, Fonologija*. Zagreb: Školska knjiga.
- MOGUŠ, Milan. 2010. *Povijesna fonologija hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- MULJAČIĆ, Žarko. 2003. O dalmatoromanizmima u Marulićevim djelima. *Colloquia Maruliana* XII: 131-143.
- PEDERIN, Ivan. 1984. Mjesto i uloga hrvatskog jezika u mletačkom Zadru i mletačkoj diplomaciji. *Jezik* 31/3: 73-79.
- RJEČNIK = *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*, I. svezak, A – vrêdъ, sv. 11-20. Zagreb: Staroslavenski institut, od 1991.
- RUNJE, Petar. 1998. *O knjigama hrvatskih glagoljaša* [Djela Instituta za ekumensku teologiju i dijalog Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu, knj. 2]. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, Provincijalat franjevac trećoredaca.
- RUNJE, Petar. 2012. *Prema izvorima II*. ur. Tomislav Galović. Krk-Zagreb: Povijesno društvo otoka Krka, Provincijalat franjevac trećoredaca glagoljaša.
- RUNJE, Petar. 2015. *Fra Šimun Klimantović u svom vremenu*. Ogulin: Ogranak Matice hrvatske Ogulin.
- SKOK, Petar. 1971-1974. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I-IV*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- SLOVNÍK = *Slovník jazyka staroslověnského, Lexicon linguae paleoslovenicae I-IV*. 1958-1997. Praha: Academia, nakladatelství Československé akademie věd.
- SRDOČ-KONESTRA, Ines, Saša LAJŠIĆ. 2008. Fra Šimun Klimantović (...) ni pisac ni pod piscem pisac. *Fluminensia* 20/1: 75-95.
- STROHAL, Rudolf. 1915. *Hrvatska glagolska knjiga*. Zagreb: Vlastita naklada.
- ŠIMIĆ, Marinka. 2000. Jezik *Muke po Mateju* u hrvatskoglagoljskim misalima. *Slovo* 50: 5-117.
- ŠIMIĆ, Marinka. 2007. Kajkavizmi u Tkonskom zborniku. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 33: 343-370.
- ŠIMIĆ, Marinka. 2008. Leksik psaltira Akademijina brevijara (III c 12). *Slovo* 56-57: 531-544.
- ŠIMIĆ, Marinka. 2014. *Akademijin brevijar*. Zagreb: Staroslavenski institut.
- ŠIMUNKOVIĆ, Ljerka. 2009. *Hrvatsko-talijanski jezični dodiri u Dalmaciji*. Split: Dante Alighieri.
- TANDARIĆ, Josip Leonard. 1980. Hrvatskoglagoljski ritual. *Slovo* 30: 17-87.
- TANDARIĆ, Josip Leonard. 1983. Crkvenoslavenska jezična norma u hrvatskoglagoljskom ritualu. *Slovo* 32-33: 53-83.
- TANDARIĆ, Josip Leonard. 1993. *Hrvatsko-glagoljska liturgijska književnost*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, Provincijalat franjevac trećoredaca.
- ZELIĆ-BUČAN, Benedikta. 1972. Narodni naziv hrvatskog jezika tijekom hrvatske povijesti. *Jezik* 1, 1-18.
- ZGUSTA, Ladislav. 1991. *Priručnik leksikografije*. Sarajevo: Svjetlost.

On Some Phonological and Lexical Features of Friar Šimun Klimantović's Croatian Glagolitic Miscellany of 1512

Croatian Middle Ages with its Croatian Glagolitic written legacy represents an inexhaustible source in the study of language on this territory, both diachronic and synchronic. From the very beginning, Croatian Franciscan Tertiaries were using Glagolitza and Church Slavonic Language in their church service, and bore the honourable name *glagoljaši* ever since. Friar Šimun Klimantović was a Franciscan Tertiary, a scribe with a status of writer. He is known as one of the three most important individuals of the Glagolitic Humanism and was the first author of three books of rites. The most extensive in terms of content and compilation of ritual texts with different rituals is Klimantović's Croatian Glagolitic Miscellany (*RitKlim*) dating from 1512, which is kept in the archives of the Franciscan Tertiaries' Monastery of St. Francis Xavier in Zagreb.

The graphic features reflect the situation in the later Croatian Glagolitic texts. The letter **Ѡ** occurs mostly as a number (= 8), as does the letter **ѡ** (= 700). Among the less frequent letters recorded in the Croatian Glagolitic texts we find the letter **Ѣ** as a number (= 2000) and a letter **Ѥ**, a sign for a semivowel (*I*) as a number (= 3000). Among the ligatures we find a flattened version of the letter *m*, the so-called "fortress". The letter **Ѧ** (i) is recorded in phonetic role only once in the word *izbavi*. Words are shortened by a *titla* (˘) and we can find all known ways of shortening. Often there are ligatures, and among punctuation characters the most common is *dot*.

In the manuscript there are two characters for *jer*: *štapić* (Ѥ) can be found in few instances in both positions, in the middle of words (*sbt'vori, prišasbtie, ml'srb'diem'*) and at the end of words (*ubogimь, imь*). The *apostrophe* (') prevails in both positions (*dos'toit', uz'mak'net', od'*). Rejuvenation is evident from the examples with no characters for *jer* (*naplni, nikim, zadržal'*), where it is the case of a visible fallout of the strong semivowel, and there is often inconsistent placing of semivowels (*jer*) between two nearby consonants within a word (*s'labos'ti, h'raniti*). There is evident Čakavian *jaka vokalnost* with the preposition *vь* and the prefix *vь-* (*v' večer', v' vrat, vazmi*), and there are only a few examples of transition *vь > u* (*u koga, u s'vit*). In the same position a semivowel is sometimes vocalized at the preposition *odь < otь* (*oda v'sihь*), as well as in internal syllables (*vapiti, vas'pet'*). In *RitKlim* we can find the Ikavian-Ekavian reflex of *jat* (*nigovala, mes'to*) under the Meyer-Jakubinskij rule, as well as deviations from this rule (*prominimo, zapovid', več'no*). Nasal vowel *ę* after *j, č, ž* is mainly reflecting as a vocal *a*, which is typical for Čakavian dialect (*ęzika, čas'to, žedaet', žainoga*). The letter **Ѧ** occurs often, in foreign words (*fuštanomь, oficii, an'tifonь*), but it is also replaced by the letter *p* (*paraona, parësa*). The Čakavian feature is

also represented by the remnant of the old consonant cluster *čr* (*črna*, *čr'eva*). In choosing lexemes from spoken Čakavian language instead of Church Slavonic there is a direct influence of Friar Šimun Klimantović's spoken idiom. This is additionally confirmed by later loanwords (*adurь*, *bula*, *guster'na*, *ban'dižati*, *baša*, *des'pot*), particularly Croatisms where we differentiate Čakavisms (*diti*, *leki*, *draže*) and Kajkavisms (*kaš'tig*, *tanacь*, *hiža*), which also connect *RitKlim* with the northwest Čakavian dialect.

Keywords: Croatian Church Slavonic language, Glagolitic miscellanies, Friar Šimun Klimantović, phonology, lexis.

Ključne riječi: hrvatski crkvenoslavenski jezik, hrvatskoglagoljski zbornici, fra Šimun Klimantović, fonologija, leksik.

Katarina Lozić Knezović
Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu
HR-21000 Split, Sinjska 2
klozic@ffst.hr

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

48

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase, sans-serif font.

ZAGREB 2016.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 48

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Željko Holjevac

Glavni urednik / Editor-in-Chief

Hrvoje Gračanin

Izvršna urednica / Executive Editor

Inga Vilogorac Brčić

Uredništvo / Editorial Board

Bruna Kuntić-Makvić (stara povijest/ancient history), Zrinka Nikolić Jakus (srednji vijek/
medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Željko Holjevac
(moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history),
Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history),
Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Živko Andrijašević (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko
Bratož (Ljubljana), Snježana Buzov (Columbus, Ohio), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki
(Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien),
Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Karl Kaser (Graz),
Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj),
Nade Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd),
Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

Izvršna urednica za tuzemnu i inozemnu razmjenu /

Executive Editor for Publications Exchange

Kristina Milković

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at
Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“
<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation
Index - Web of Science

Naslovna stranica

Iva Mandić

Grafičko oblikovanje i računalni slog

Marko Maraković

Lektura

Samanta Paronić (hrvatski / Croatian)

Dražen Nemet (engleski / English)

Tisak

Tiskara Zelina d.d., Sveti Ivan Zelina

Naklada

250 primjeraka

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrcak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

RADOVI 48

ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU